

Fire tekststykker knyttet til samemisjonæren Thomas von Westen 1716–1723

Randi Skjelmo

Innledning

I det misjonsarbeidet som ble igangsatt av Frederik IV, konge av Danmark og Norge fra 1699 til 1730, hadde "samenes apostel", Thomas von Westen (1682–1727) en fremskutt plass. Inspirasjonen til misjonen kom fra pietismen, en reformbevegelse innenfor den lutherske kirke i Tyskland i siste halvdel av 1600-tallet, som spredte seg derfra til Danmark-Norge og fikk fotfeste ved det danske hoff.¹ Frederik IV lot opprette et Misjonskollegium i 1714. Dette skulle ha ansvar for misjonsvirksomheten, og det var den eneveldige kongen samt hans rådgivere i kollegiet som utpekte Thomas von Westen til å lede arbeidet blant den samiske befolkningen i Norge.² Både von Westen selv og andre geistlige har etterlatt seg et betydelig antall manuskripter. Det dreier seg om instruksjer, innberetninger om misjonen, korrespondanse i offentlig regi, private brev og beretninger der misjonsarbeid beskrives retrospektivt. Mange av disse dokumentene eksisterer i en rekke avskrifter.

Det foreligger bare i liten grad nyere forskning om samemisjonæren Thomas von Westens arbeid. Standardverkene er Hans Hammonds misjonshistorie fra 1787, Daniel Thraps bok fra 1882, Ivar Sæter fra 1926, Adolf Steen fra 1954 samt Anton Hoëms arbeid fra 2007.³ Når det gjelder samenes historie på tidlig 1700-tall, er det naturlig å vise til Lars Ivar Hansens omfattende forskning og til hans samarbeid med Bjørnar Olsen samt til Veli-Pekka Lehtolas arbeider.⁴ Vi skal i denne artikkelen se nærmere på hvem samemisjonæren Thomas von Westen var, og på noen av de dokumenter han etterlot seg. Siktemålet er å bringe fram kunnskap om misjonsaktivitetene blant samene på tidlig 1700-tall gjennom å løfte fram fire tekster:

— Brevet til menigheten i Veøy (1716)

- Brevet til Misjonskollegiet (1718)
- Nærøymanuskriptet (1723)
- Brevet til det svenske presteskapet (1723)

Som det framgår av dateringene på de aktuelle dokumentene, er de skrevet innenfor et tidsrom på 7 år, da von Westen var på sitt mest aktive som misjonær. Originalene som her blir analysert, befinner seg i offentlige arkiver i Danmark og Sverige, henholdsvis i håndskriftsamlingen ved Det Kongelige Bibliotek i København, Rigsarkivet i København og Riksarkivet i Stockholm. Dokumentene er avfotografert eller kopiert og deretter helt eller delvis transkribert.⁵ De er så analysert som del av et pågående arbeid om Thomas von Westens liv og virke.⁶

Nærøymanuskriptet av 1723 og Brevet til det svenske presteskapet fra samme år er godt kjent i forskningslitteraturen, takket være Just Qvigstad og Edgar Reutskiölds arbeider fra første halvdel av 1900-tallet, samt nyere bidrag fra blant andre Håkan Rydving og Daniel Lindmark.⁷ De to eldste dokumentene, Brevet til menigheten i Veøy (1716) og Brevet til Misjonskollegiet (1718) er derimot mere ukjent. Sentrale forskningsspørsmål i denne artikkelen vil være:

- Hvem er avsender og mottaker av de ulike skriftstykkene?
- Hva kan en utlede om Thomas von Westens syn på misjonsarbeidet på de aktuelle tidspunktene?
- I hvilken grad lar det seg gjøre benytte de utvalgte skriftstykkene til å spore endringer i von Westens misjonsaktiviteter i løpet av tidsrommet 1716–1723?

De fire dokumentene knytter altså an til Thomas von Westens virksomhet i årene fra 1716 til 1723. De gir hver for seg tilgang til kunnskap om hvordan misjonsarbeidet blant den samiske befolkning ble drevet, hvem som var de sentrale aktører og hva som ble tillagt oppmerksomhet på de aktuelle tidspunktene. Ved å presentere og analysere dem i sin kronologiske sammenheng, som det her gjøres, blir det også mulig å spore hvordan misjonsaktivitetene utviklet seg i løpet av denne intensive perioden.

Kort biografi

Thomas von Westen var født i Trondheim i Norge i 1682.⁸ Moren kom fra en embedsmannsfamilie i samme by, mens faren, med familie i Danmark og Tyskland,

var kommet til Norge som apoteker. Von Westen vokste opp i gården til Løveapoteket i Trondheim.⁹ Han ble innskrevet ved byens katedralskole, en skole kjent for sine gode lærerkrefter, og knapt 15 år gammel ble han sammen med en eldre bror immatrikulert ved universitetet i København.¹⁰ Her studerte Thomas i to perioder, første gang fra 1697. Under dette første oppholdet avla han to eksamener, først Baccalaureus-graden, i 1698.¹¹ Dette var den laveste av universitetsgradene, og kvalifiserte blant annet for å være hører i katedralskolen og for å være rektor ved de mindre latinskolen. Våren 1699 avla han sin andre eksamen, den teologiske Attestats.¹² Etter denne første perioden i København, reiste von Westen til Helgeland i Norge for å arbeide som huslærer. Det var de to sønnene til sorenskriver Jacob Dass, en yngre bror av dikterpresten Petter Dass, Thomas von Westen skulle undervise. Disse ble i 1703 immatrikulert ved Københavns Universitet, von Westen fulgte da med og gjenopptok selv studiene.

I hans andre fase som student sto språkfag i fokus. Etter få år ble han ansett som så språkmektig at han ble utnevnt til *Professor Linguarum & Eloqvntiæ* i "Muscovien" (Russland).¹³ To ansettelsesbrev skrevet på tysk ble utferdiget, og begge er i sin helhet gjengitt i Hammonds misjonshistorie.¹⁴ Imidlertid kom ikke von Westen til å reise til Russland. Det som skjedde videre, var at han ble utnevnt til bibliotekar ved Det Kongelige Bibliotek i København, uten lønn, men med løfte om videre befordring til avlønnet stilling. Vi kan i ettertid beskue hans egen skrift gjennom forseggjorte arbeider med den islandske kongesagaen som oppbevares i Det Kongelige Bibliotek.¹⁵ I 1708 begynte han å søke ledige prestestillinger. Han hadde året før avlagt den prekenprøve som var nødvendig for å kunne tiltre et slikt embete, med meget godt resultat. I 1709 ble han utnevnt til sogneprest på Veøy i Romsdal, sør for Trondheim i Norge. I Rigsarkivet i København finner vi søknaden, og også anbefalingsbrev som viser hans kvalifikasjoner for å være prest, der særlig hans muntlige framstillingsevne blir trukket fram.¹⁶ Når von Westen fikk sitt første embete som sogneprest i det velstående Veøy, kan det bety at han hadde opparbeidet seg et godt omdømme hos myndighetene.

Sammen med kollegaer i Veøy-området, var von Westen med på å etablere presteforeningen *Syvstjernen*. Medlemmene var ikke tilfreds med menighetslivet i sine sogn, og foreningen nedsendte til København en rekke brev der de uttrykte sine klagemål over menighetenes livsførsel og der de foreslo tiltak til åndelig forbedring.¹⁷ Da det i 1714 ble etablert et eget organ, Misjonskollegiet i København, som skulle ta seg av misjonsvirksomheten i den dansk-norske kolonien i India, Trankebar, ble det samtidig vedtatt å igangsette misjon blant den samiske befolkning i Norge.¹⁸ Misjonskollegiet utnevnte så von Westen til å lede misjonsarbeidet

blant samene. Dette skulle han gjøre med Trondheim som base, og det var derfor nødvendig at han flyttet dit.¹⁹

I tidsrommet 1716–1723 foretok von Westen til sammen tre reiser fra Trondheim og nordover. På de to første kom han helt til Øst-Finnmark, yttergrensen av Danmark-Norge. Sommeren 1719 reiste han til København, hvor han informerte både sine overordnede i Misjonskollegiet og den dansk-norske kongen om misjonsarbeidet som nå var igangsatt. Han returnerte til Trondheim i desember 1720, etter å ha oppholdt seg i Danmark i nesten halvannet år. På den tredje misjonsreisen, påbegynt tidlig på sommeren 1722, konsentrerte han arbeidet fra Tromsø og sørover. Von Westen ble i stillingen som leder for misjonsarbeidet fram til han døde av sykdom i 1727. Han drev også to institusjoner i Trondheim til utdanning av misjonsarbeidere: *Seminarium Scholasticum* på initiativ av Misjonskollegiet i København til utdanning av misjonærer, kateketer og skolemestere, og *Seminarium Domesticum*, som han etablerte for egne midler til utdanning av misjonsmedhjelpere.²⁰

Brevet til menigheten i Veøy 1716

Det første skriftstykket vi skal gå inn på er von Westens brev til menigheten i Veøy 1716. Brevet befinner seg i Det Kongelige Bibliotek i København, og i motsetning til flere etterfølgende brev, er dette ikke merket som "copie".²¹ Brevet er datert Hammerfest 30. juli 1716. Von Westen hadde nå gjennomført den organisering av misjonsarbeidet som han hadde reist nordover for å utføre. Det store geografiske området Finnmark var delt inn i to misjonsdistrikt, tilsvarende den geistlige prostiinnndeling. To misjonærer var på dette tidspunkt innsatt i tjeneste, Kjeld Stub (–1724) og Jens Bloch (1692–1737).²² Begge var presteutdannet og hadde virket som kapellaner, Stub hadde vært personlig kapellan i Grytten prestegjeld på Møre fra 1706 og var også gift med sogneprestens datter. Bloch hadde vært kapellan i Melhus i Trøndelag fra 1714, og var uteksaminert fra universitetet i København året før. De hadde begge fått likelydende skriftlige instruksjoner fra von Westen som skulle være utgangspunkt for deres arbeid.

Med på reisen tilbake var skolelæreren Isaac Olsen. Han hadde virket i Finnmark i tretten år, først som lærer på Kjelvik prestegård, senere som lærer blant samene. Han hadde selv lært seg det samiske språk, både muntlig og skriftlig.²³ Når han nå fulgte med von Westen tilbake til Trondheim, var det for å virke som misjonsmedarbeider og språklærer. Et særlig ansvar var han tiltenkt når det gjaldt å oversette religiøse tekster til samisk, samenes morsmål. I løpet av den måneden

von Westen hadde oppholdt seg i Finnmark, var begge de to misjonærene kommet i gang med sitt arbeid.

Når han nå skulle påbegynne den lange reisen tilbake, var anledningen kommet for å ta kontakt med menigheten hjemme på Veøy. Brevet er stilet til menighetene i Veøy, Molde og Bolsøy og innledes med følgende ord: "– Aller først tacker Jeg Gud og ophöyer Hans Naffn, som har ey allene ßaa vel besörget mig paa min reyse, men endogsaa arbeidet kraftdigen med mig i alle mine Evangeliske forretninger."²⁴ Dette dokumentet gir i særlig grad tilgang til von Westens perspektiv på det misjonsarbeidet som var igangsatt denne sommeren og på hans egen situasjon. Selv hadde han for første gang fått et overblikk over den misjonsmarken han skulle arbeide på og møtt det samiske folk som han skulle ha sitt virke blant. Han meddelte overfor menighetene på hjemstedet sine tanker om misjonen i Finnmark. Han hadde nå fått et visst inntrykk av den samiske befolkningen, både på godt og ondt: "De ere icke tyfagtige, icke hoeragtige, de ere meget hederlige med hinanden, De bekiende gierne deris synder".²⁵ Men han sier også at drukkenskap er "i mangfoldighed til dags blant Finner" (samer), i motsetning til menigheten i Veøy, som er frelst fra verdens "utrevligheder".

De beskrivelser av samene i det nordlige Norge som var kjent i Europa så langt, Olaus Magnus' *Historia de gentibus septentrionalibus* ("Historia om de nordiska folken") fra 1555, Peder Claussøn Friis' *Norriges Beskriffuelse* fra 1632 og Johannes Schefferus' *Lapponia* fra 1673, var utgivelser som framstilte samene i et eksotisk lys for en nordisk og europeisk leserkrets.²⁶ Disse forfatterne var avhengige av opplysninger fra andre, da de selv ikke hadde vært i Finnmark. Hva slags forkunnskaper von Westen selv besatt om den samiske befolkning, vet vi ikke. Men de karakteristikkene dikterpresten Petter Dass (1647–1707) formidlet i sin samtid satte ikke samene i særskilt gunstig lys.²⁷ Da von Westen var i ferd med å forlate Hammerfest, stod fremdeles utfordringer i kø: "Nu bier mig en haard strid i Alten, en större i Nordlandene, beder for mig, at Gud wil give seyer over Mörchedßens [sic.] magt."²⁸

Dette brevet, som til sammen utgjør fem og en halv side, finner vi ikke nevnt av Hammond i hans misjonshistorie. Der finner vi imidlertid referert et annet brev av samme dato, som von Westen skrev til Misjonskollegiet i København. Hammond opplyser at det lå et handelsskip i Hammerfest "færdig at gaae til Segl", så von Westen har trolig benyttet anledningen til å få brevene sendt avgårde med dette.²⁹ Selve brevet skal Hammond ha kjøpt på en auksjon "som en stor Raritet".³⁰ I dette brevet til Misjonskollegiet redegjør von Westen for hvordan han har organisert arbeidet i Finnmark og formidler hvordan han og Bloch har misjonert i Hammerfest de siste tre dager, om samenes religionspraksis, "Finnerne vare

alle døbte, ginge alle til Guds Bord, men en stor Deel vare omdøbte med Noide-Daab og Noide-Navn; forskrekkeligt!”³¹

Thomas von Westen ber også Misjonskollegiet om å ta Isaac Olsen under ”Haand og Segl, beskikket og kaldet til at være Interpres regius lingvarum lapponicarum og Informator [kongelig tolk i de lappiske språk og underviser] i det sprog (...) som i Fremtiden skulde bruges til Catechetas i Findmarken” og for å ”translatere med mig de Bøger paa Finsk”.³² Tilbake fra denne første misjonsreisen hadde von Westen og Isaac Olsen med seg to samiske ungdommer som skulle få undervisning i Trondheim med tanke på framtidig tjeneste for misjonen.³³ Disse var Iver Paulsen og Sivert Henrichsen, 17 og 23 år gamle. Etter endt utdanning i Trondheim gjorde de begge tjeneste som underskolemestere i Finnmark.³⁴

Brevet til Misjonskollegiet 1718

Dette andre brevet som vi her skal se nærmere på, skriver seg fra sommeren 1718.³⁵ Thomas von Westen hadde få dager tidligere lagt ut fra Trondheim, på det som i ettertid blir omtalt som den andre misjonsreisen. I skrivende stund lå han værfast på grunn av kraftig vind på et sted benevnt som Refsnes. Det er flere steder med dette navnet langs norskekysten, men ut fra dateringen, 21. juni 1718, og det vi vet om avreisetidspunktet fra Trondheim, er det rimelig å anta at dette var Refsnes på Trøndelagskysten. Brevet er på 25 håndskrevne sider, og her henvender von Westen seg til sine overordnede i Misjonskollegiet. Det skriftstykket som her kommenteres, er det eneste kjente eksemplaret av brevet. Det befinner seg i Rigsarkivet i København og er interessant av flere grunner. En rekke brev og rapporter skrevet av von Westen anses som tapt i de store bybrannene i København 1728 og 1795. I disse brannene ble bygninger med sentrale arkiv ødelagt, med den følge at arkivalia gikk tapt. Etter at unionen mellom Danmark og Norge opphørte i 1814, ble arkivmateriale angående Norge overført til Riksarkivet i Oslo, men dette brevet må ha blitt oversett. Vi ser av Misjonskollegiets arkiv at saker vedrørende de tre svært så geografisk spredte misjonsmarker som Finnmarken i Norge, Grønland og Trankebar i India vært på agendaen i de samme møter. Akkurat dette brevet ligger arkivert blant ”Diverse dokumenter”; det er altså ingenting som markerer at det omhandler forhold i Norge.

Den norske misjonshistorikeren Hammond har hatt kjennskap til dette brevet ved at han refererer til det i sitt verk, publisert 1787. Men sammenliknet med andre skriftlige kilder har Hammond ikke viet dette brevet særlig oppmerksomhet. I hans misjonshistorie, som utgjør 951 trykte sider, er det aktuelle brevet

nevnt til sammen fire ganger.³⁶ Hammond er i ettertid kritisert for å ha tegnet et glansbilde av von Westen som også var hans stebestefar; de to møttes imidlertid aldri. Hammond baserte sin framstilling dels på private brev som von Westen hadde skrevet til nære venner, han hadde også gjennom sin oppvekst hørt en rekke muntlige overleveringer som omhandlet bestefarens liv og virke; videre besatt han dokumenter fra arkiver i København som var blitt kopiert, det vil si skrevet av for han og sendt til Norge.³⁷ Om Hammond hadde tilgang til en komplett avskrift av det aktuelle brevet, kan han ha vurdert det som ikke tilstrekkelig interessant for mer utfyllende gjengivelse. Eller kan hende har innholdet ikke passet inn i den framstilling han ønsket å gi. På et annet sted i misjonshistorien der Hammond gir en fullstendig gjengivelse av et av de brev von Westen skrev, grunngir han det med at von Westens skrifter var så sjeldne og at så lite fra hans hånd var bevart for ettertiden.³⁸ Hammond virket som sogneprest i det daglige og hans arbeid med det misjonshistoriske verket strakte seg over flere tiår. Brevet sendt fra Refsnes 1718 er ikke nevnt av misjonshistorikerne Daniel Thrap eller Adolf Steen.³⁹ Vi vet at Steen baserte sin framstilling på studier i norske arkiver, følgelig har han ikke anvendt dette brevet, som befinner seg i Danmark. Fra et utdanningshistorisk perspektiv gir innholdet kjennskap til hvordan von Westen, som en velutdannet og lærd person, så for seg at det var mulig å organisere utdanning for den samiske befolkning i Norge. Brevet gir inntak til kunnskap om det arbeidet von Westen i skrivende stund allerede hadde utført og hans forberedelser til denne andre misjonsreisen som han nå nettopp hadde lagt ut på. Brevet gir også informasjon om hans planer og om de forventninger han hadde til sitt eget arbeid og til sine medarbeidere og støttespillere.

Av selve oppstillingen av brevet, som er gjort punktvis, kan vi se at det er blitt skrevet over flere dager. Han brakte med seg det han omtalte som sin "protocol", som må ha vært en form for almanakk eller dagbok. Han refererer til denne protokollen for detaljerte opplysninger både når det gjelder tidsangivelser og spesifikke hendelser. Han refererer også eksakt til konkrete formuleringer i instruksjonene og dekretene fra kongen og fra Misjonskollegiet, så disse dokumentene må også ha vært blant de dokumentene han førte med seg på reisen. Tiden før von Westen hadde forlatt Trondheim for å foreta denne andre misjonsreisen nordover må ha vært travel for ham. Han hadde ferdigstilt regnskapene like før han reiste og nedsendt disse til sekretæren i Misjonskollegiet. Sammen hadde han og assisterende rektor ved Katedralskolen, den nevnte Hans Skanke, foretatt opptak av seminarister til den ene av de to institusjonene som skulle utdanne medarbeidere for misjonsvirksomheten, *Seminarium Scholasticum*. Men rekrutteringen av elever fra katedralskolen i Trondheim var utfordrende. Dersom hans organisering ikke lyktes,

kan vi se av brevet at von Westen hadde som intensjon å igangsette et alternativt seminar. Videre navnga han aktuelle studenter, disse var blant sønnene til hans venner. Brevet er særlig detaljert når det kommer til rekruttering av misjonærer, kateketer, skolemestere og deres hjelpere. Han skrev også om sine venner, og om hvordan de ville hjelpe og støtte misjonsarbeidet:

Som Jeg agter, om Gud vil, at före hid med mig en 10 a 12 Lappebörn hiem i aar, og al dend omkostning kand icke hvile paa Eder, saa være nu dend Aller Höyeste Gud velsigned, at hand selv har aabned kilde for deres förbörgelse, ligesom hand har selv skaffed sig Seminarium. Näfnlig en gudfröyktig og formuende Mand i Trundhiemb Hans Hagerup har förbickred at skaffe dem alle baade af sit og sine venners tilskud ey allene underholdning medens de er i Trundhiemb, mens ogsaa har i sinde at bygge dem huus i sommer i staden. Sam(m)e mand har disforuden beviist mig store tienester Missionsens forflegning angaaende. Saa glæder Eder udi saadan Guds store bifald og velsignelse over Eders verk! Umager Eder ogsaa med allerförste at skrive Manden til og tacke og velßigne ham derfor og det desmere, efterdi hand sandeligen har giordt det uden min tilskündelße af et frivilligt hierte og hand vil end icke have navn derfor, thi hand frögter Gud af ßit gandske hierte. Der er mange saadanne fromme Christne udi staden, saasom Hans Mor//ten Sommer, Johan Hammond etc: som af gandske hierte contibuerer til det hellige Verks befördring.⁴⁰

Framtidsplanene innbefattet rekruttering av nye studenter og hvordan von Westen ville utvikle utdanning av misjonærer, kateketer og skolemestere når han var tilbake i Trondheim. Hans venn i stiftsstaden, kjøpmann Hans Hagerup, ville bygge et hus i byen for de nye studentene. Av brevet ser vi også von Westens vitenskapelige tilnærming til det arbeidet han nå er i full gang med. Han framstår gjennom sin skriving både som en godt utdannet og velinformert person. Hans formuleringer suppleres med ord og uttrykk på latinsk og gresk. Han refererer også til den greske dikteren Homer. Han har videre hørt om planene for misjonsarbeid på Grønland, og han gir konkrete titler på bøker som befinner seg i Det Kongelige Bibliotek i København, som han anser som nyttige i planleggingsarbeidet. Vi ser også gjennom brevet hans interesse for å rekruttere samisktalende medarbeidere. Han er også opptatt av tilgang til bøker og oversettelse til samisk. Han tenker og handler altså med utdanning som siktemål. I brevet gjør han videre rede for den undervisning han har hatt ved katedralskolen i Trondheim, og han lar også Misjonskollegiet få vite at antallet elever har økt siden han kom til skolen og tok over undervisningen. Når han kommer tilbake fra Finnmark, skal han også selv gi samiskundervisningen ved seminaret. I skrivende stund kommer det fram at arbeidet kan bli krevende, men han setter sin lit til Gud og til sine overordnede i Misjonskollegiet:

Jeg weed store ekspenser wil möde mig, men Herren skal forßiune, thi Jeg Kiender ham. Jeg har ogsaa de Höie Herrer wed denne post som wed alle underdanig at tacke og welßigne derfor, at de icke har ladet mangle icke heller fortrödt paa at Jeg har aabned Kilder til at wande Guds agerdörkning i örken.⁴¹

Den store nordiske krig, som hadde pågått mer eller mindre siden 1700 var nå inne i det som skulle komme til å bli en avgjørende fase. Svenskenes innfall mot Trondheim må ha vært under planlegging, likeså pågikk et stortilt arbeid for hvordan byen skulle forsvares mot et eventuelt angrep. Festningene på Munkholmen og Kristiansten hadde sentrale oppgaver i forsvar av byen. Bydelene Ila og Bakklandet, som lå utenfor selve bykjernen ble tilintetgjort, bare kirken sto igjen. Det var altså ikke bare den økonomiske situasjonen som var vanskelig, også den politiske situasjonen var spent. Vi vet fra andre kilder at von Westen på tilbaketuren fra denne andre Finnmarksreisen la inn et lengre opphold på Helgeland hos familien Dass, der han hadde vært huslærer nesten tjue år tidligere, i påvente av at krigen skulle ta slutt.⁴² Da han var tilbake fra Finnmark våren 1719, hadde han med seg ni samegutter som skulle få opplæring i Trondheim for så å gå inn i misjonens tjeneste.

Det var etter denne andre reisen at von Westen ble kallet ned til København for personlig å gjøre rede for misjonsarbeidet. I løpet av det halvannet året han oppholdt seg her, ble mandatet for arbeidet utvidet til også å omfatte Nordlandene og Trøndelag, noe som innebar misjon også i de sørsamiske områdene.

Nærøymanuskriptet av 1723

På von Westens tredje misjonsreise var det nordlige utgangspunktet Tromsø, og herfra arbeidet han seg sørover til en rekke av de steder han også hadde besøkt på sine to første reiser. Flere misjonsdistrikter ble opprettet, og medarbeidere utdannet ved de to nyopprettede seminarene i Trondheim, ble innsatt som misjonærer, kateketer, skolemestere og medhjelpere for disse. Til Herjangen i Ofoten, området der byen Narvik ligger i dag, kom von Westen 20. august 1722. Her holdt misjonæren Jens Kildal (1683–1767) til. Kildal var en av flere brødre fra det sørlige Norge som kom til å gjøre karriere innenfor kirke- og misjonsvirksomhet i nord. Det skal særlig ha vært gjennom samværet med misjonæren Jens Kildal at von Westen fikk utvidet sin kjennskap til den førkristne religionen, slik den ble utøvet i nordre del av Nordland og i områdene derfra og inn i de svenske lappmarkene. Kildal var kommet til *Seminarium Scholasticum* i Trondheim etter skolegang ved ka-

tedralskolen i Kristiansand og teologisk eksamen fra Københavns Universitet i 1718. Han ble innsatt som misjonær av Misjonskollegiet, og tjente uten å være presteviet i nordre Nordland.⁴³ Her inngikk han ekteskap med en samisk kvinne, Karen Arnesdatter, og det antas at han gjennom denne giftemålsrelasjonen fikk innblikk i samenes religionsutøvelse. Kildal fikk etter hvert en form for overordnet ansvar for misjonen og er blitt omtalt som en av von Westens betrodde misjonærer. Også hustruen skal ha drevet undervisning og også vært lønnet av Misjonskollegiet.⁴⁴ Kildal hadde, sammen med den samiske befolkningen, bygd et forsamlingshus på Rombakken.⁴⁵

Etter von Westens opphold her, fortsatte reisen sørover i Nordland, der Kildal også fulgte med. På de ulike stoppesteder undersøkte von Westen de religiøse forhold blant samene, og det ble tatt initiativ til skoler og forsamlingshus. Navngitte steder fra reisen er: Skjomen, Tysfjord og Hamarøy.⁴⁶ Reisefølget stanset i Gildeskål i flere dager, der von Westen prekte og underviste samt undersøkte de "levninger av hedenskap og avgudsdyrkelse som ennå var igjen."⁴⁷ Fra Rødøy skrev von Westen et brev til Misjonskollegiet, datert 12. oktober 1722. Her forteller han at han på reisen fra Tromsø til Rødøy har "Gjennomvandret hver Finne- og Lappfjord" og en stor del av fjellene i Nordlandene.⁴⁸ Fra 31. oktober til 9. november 1722 oppholdt han seg i Rana. Her fortelles det at han fant mange levninger av hedenskapet, men at han fikk samene til å levere fra seg sine runeбомmer.⁴⁹ Dette var seremonitrommer som ble brukt blant samene i deres religionsutøvelse.⁵⁰ Det ble også fattet bestemmelser om lærernes og misjonærens arbeid på Mo og om et kapell i Uma, til disse to skulle hver same betale inn et bestemt beløp.⁵¹ Fra like oppunder jul, 18. desember og fram til over nyttår hadde von Westen opphold i Brønnøy. Her samlet han den samiske befolkningen og underviste dem.

På denne tredje misjonsreisen besøkte Thomas von Westen og Jens Kildal også presten Johan Randulf i Nærøy. Besøket skjedde i januar 1723. Da Randulf i ettertid nedtegnet det som er blitt omtalt som Nærøymanuskriptet, ble dette gjort med utgangspunkt både i hans egne erfaringer og ikke minst store deler på informasjon fra samtalene med von Westen og Kildal.⁵² Første del av teksten beskriver en runeбомme, og den forklarer de figurene som er avbildet. Deretter tar Randulf opp noen aspekter ved det som i datidens språk ble anvendt om den førkristne religionen, vedrørende samenes "afGuderier og Sathans Dyrkelser".⁵³ På dette tidspunktet, i 1723, var von Westens misjon kommet inn i en mer ekstensiv fase ved at det som ble oppfattet som samenes overtro og hedenskap hadde fått et større fokus. Runeбомmer ble samlet inn for å bringe dem til København. Det ble gjort nedtegnelser og laget framstillinger av trommene og symbolene disse inneholdt. Nærøy befant seg i det sørsamiske området på norsk side, og det var gjennom

tidligere beretninger tatt til orde for at det blant den sørsamiske befolkning skulle befinne seg atskillig større hedenskap enn hos nordsamene.⁵⁴

Beretningen om samiske trosforestillinger og religionsutøvelse nedtegnet på Nærøy er i ettertid blitt kjent som Nærøymanuskriptet. Det finnes i en rekke avskrifter, og det er publisert som trykte tekster. En omfattende studie ble publisert av Just Qvigstad i 1903.⁵⁵ Qvigstad skriver: "Det er forfattet i 1723 af Magister Johan Randulf, Sogneprest til Nærø 1718–1727, og maa efter de mange Afskrifter, hvori det forefindes, i sin Tid have vakt megen Opmerksomhed."⁵⁶ Qvigstad viser til ikke mindre enn åtte ulike avskrifter som han selv har benyttet i sitt arbeid og til ytterligere fire som han ikke har hatt anledning til å undersøke.

To av de avskriftene Qvigstad ikke har undersøkt befinner seg i Det Kongelige Bibliotek i København; "Thomas von Westens Relation om Finlappernes Afguderie", med tegning av runeemme, og "Relation anlangende Finlappernes Afguderie, som ved Thomas von Westen ere udforskede", også denne med tegning av runeemme.⁵⁷ I tillegg befinner det seg i København ytterligere en avskrift som ikke nevnes av Qvigstad, "Relation Angaaende Findlapperne".⁵⁸ Denne er på til sammen 106 sider og inneholder også tegning av en runeemme, svært lik ovennevnte "Thomas von Westens Relation". Som det framgår både av de tre sistnevnte avskriftene og av Qvigstads gjennomgang, så var den opprinnelige religionen til samene animistisk og de dyrket hellige steiner og berg.⁵⁹ "De hadde sjamaner med trolltromme og hjelpeånder, dyrket de avdødes ånder og naturmakter som torden, solen og månen; de hadde bjørnekultus."⁶⁰ I tidens løp blandet det seg forestillinger fra nabofolkenes tro og i Nordland og Trøndelag opptok samene en del religiøse forestillinger fra nordmennenes folkelige religion fra førkristen tid.

Etter oppholdet på Nærøy intensiverte von Westen sin egen skriving. Under opphold i Overhalla, som varte en måned, gjorde han "på 62 ark papir opptegnelser".⁶¹ I Snåsa fra 9. mars til 10. april skal han ha gjort så mange nedtegnelser over samenes religiøse praksis at de fylte 200 ark.⁶² Han var også i Sparbu, Verdalen og Stjørdalen før han kom til Trondheim 5. mai 1723. Allerede to dager etter tilbakekomsten nedsendte han sine meddelelser til Misjonskollegiet. Han hadde ikke vært lenge hjemme før han ble sendt bud etter fra Stjørdalen. Dit reiste han tilbake sammen med Hans Skanke. Mens de var der, fant det sted en stor vekkelse, og etter å ha vært en uke på stedet skrev Skanke til kollegiet og fortalte om veknelsen som nå fant sted blant samene.⁶³ Det var trolig på denne tredje reisen at von Westen begynte å få en dypere kunnskap om den førkristne religionen blant samene.⁶⁴ På den første reisen hadde han fått kjennskap til religionsutøvelsen blant samene i Øst-Finnmark gjennom kontakten med prost Ludvig Christian Paus og lærer Isaac Olsen. Det var Olsen som hadde framskaffet kunnskap om samiske

offersteder og guder som Paus videreformidlet gjennom sine relasjoner 1711 og 1715.⁶⁵ Olsen gjorde også egne nedtegnelser som finnes bevart i både hans kopibok og i Håndskriftsamlingen i Det Kongelige Bibliotek i København. Og det var kunnskapsutvekslingene på denne tredje misjonsreisen som må ha vært opphav til det i ettertid så omtalte Nærøymanuskriftet som eksisterer i en rekke avskrifter og der tegningen av runebommen med forklaringer har en sentral plass.

Brevet til det svenske presteskapet 1723

Underveis på denne tredje misjonsreisen var arbeidet fra von Westens side kommet inn i en svært ekstensiv fase, og på reisen forfattet han også et brev til sine svenske embetsbrødre. Brevet ble sendt til det Jämtlandske presteskapet og datert 11. mars 1723.⁶⁶ Det ble skrevet mens han oppholdt seg i Snåsa. Dette brevet vakte ifølge den svenske historikeren Daniel Lindmark oppmerksomhet, og det kom også opp i den svenske riksdagen i forbindelse med Lappskoleforordningen som ble vedtatt samme høst.⁶⁷ I brevet påpekte von Westen samenes hedenskap, den norske misjonens framgang og behovet for å holde fram med det svenske misjonsarbeidet. Særlig trakk von Westen fram samenes omgang med sakramentene, hvor hedenske åndenavn og symboler ble benyttet i tillegg til de kristne; "Och är för skräckeligt huruledes the heliga Sacramenter hos dem bespottas wid andra sakers Sacramenter, ther the flesta af them äro omdöpte (...) döpa theti Sarakkas namn, och gifa barnet wid Skiello ett annat namn än Presten gift thett."⁶⁸

Misjonskollegiet i København valgte å følge von Westens råd når det gjaldt organisering og arbeidsmetoder i nord. Når misjonsspørsmål ble diskutert i den svenske riksdagen, ble erfaringene fra Norge, slik de var formidlet av Thomas von Westen, trukket fram. Den svenske kirkehistorikeren Sölve Anderzén framholder hvordan det i Sverige var et delt syn på von Westens virksomhet. Her var det særlig lekfolk som hadde den norske organiseringen som forbilde, mens domkapitlet, kirkeledelsen og presteskapet hadde innvendinger mot ordningen med ambulerende misjonærer. De mente at de svenske samer i større grad var nomader og sjelden i lengre tid og i større antall oppholdt seg på samme boplass. De så derfor for seg at undervisningen ville gi bedre resultat gjennom faste skoler med en intensiv katekisasjon. Anderzén framholder viktigheten av å anpasse misjonsinnsatsen til mottakeren og til det enkelte miljø og han viser hvordan misjonsarbeidet i Sverige ble forskjellig fra det tilsvarende norske fordi den samiske befolkningen i Sverige bodde mer spredt.⁶⁹ I svensk lappmark var det blitt igangsatt en sameskole allerede i 1634, Den Skytteanske skolen i Lycksele på initiativ av daværende prost i Umeå,

Olaus Petri Niurenius.⁷⁰ Denne skolen kom til å få stor betydning for lesekyndigheten blant samer i området omkring Umeelven. Skolen hadde delvis samisk som undervisningsspråk da flere av lærerne var samer. Samisk var også et av de språk som det ble undervist i. Øvrige språk var svensk, latin og gresk, og skolen var også gymnasforberedende.⁷¹

På oppdrag fra von Westen reiste Jens Kildal både til Pite og Torne lappmark. Han var i kontakt med magister Carl Solander, sønn av prosten Daniel Solander i Piteå.⁷² I Torneå besøkte han prosten Henric Forbus, som var begeistret over måten Misjonskollegiet hadde igangsatt arbeidet på i Norge og over de holdninger som ble utvist overfor den førkristne religionsutøvelsen. Kontakten mellom Kildal og prosten Forbus, førte til at sistnevnte i en skrivelse til den svenske kongen meddelte det gode resultat som var oppnådd i Norge når det gjaldt avguderiets bekjempelse.⁷³ Forbus skriver:

Skulle Eders Maj:tt af Kongl. Nåd och mildhet, de under Eders Maj:ttz Crono Sorterande lappar samma frihet förinna, som Hans Maj:tt af Dannemarck sine undersåtare gifvit, neml:n at de utan något påföllande wärlzligit straff, måge få giöra sin bekännelse för wederbörande Prästeskap, eller andre der til förordnade, sa förhoppas man igenom den alsmechtigas nådige bistånd i Swenska lappmarckerne äfwen samma nytta och frucht, at alt afguderer blir afskaffat och utrotat och den sanna Gudsdyrckan deste lyckeligare inplanta och stadfästad.⁷⁴

Den instruksjonen von Westen hadde utstedt til Kildal var av interesse for de svenske myndigheter. Ifølge instruksjonen hørte det til Kildals oppgaver å reise over til de svenske lappmarker og også ha kontakt med prestene der.⁷⁵ Von Westen ga Kildal omtale for både i Nordlandene og i

”Trundhiems ampt med oprigtig och frugtbringende samfund, saa at hand frem for andre er der ved mest erfaren, udi finernes afguderer, deres omvendelses rette maade og Collegii Missionis anstalter og Vejje i denne gierning, da har ieg beschicket ham i Jesu navn til min fuldmaegtige i denne gierning”.⁷⁶

Vi får innblikk i ikke mindre enn elleve områder som angikk arbeidet. Kildal skulle drive oppsøkende virksomhet der ”hvor missionen det utfordrer”. Dette ble konkretisert til å være der misjonen ennå ikke hadde inntrengt, der hvor det fantes ”bedragelige noider” eller der misjonsarbeidet gikk altfor langsomt i undervisning og boklesing, da undervisning og lesing ble betraktet som motkrefter til avguderer og hedendom. Kildal skulle også besørge arbeidsoppgaver i ubesatte stillinger ivaretatt, inntil von Westen fikk tilført misjonen flere ansatte.⁷⁷ Kildal skulle selv

forberede unge samer til å bli "duelige Redskaber til missionens tjeneste", han skulle også holde skolemesterseminarium for å utdanne disse.

I det området han virket, var det også lange tradisjoner for kontakt mellom befolkningen på begge sider av Kjølén, gjennom ferdsselsårer mellom vinterbeite og sommerbeite for reinflokkene til de svenske samene. Von Westen anså arbeidet i disse områdene som sentrale for misjonen, og instruksjonen han utarbeidet for Kildal tok høyde for at hans oppdrag også innbefattet de svenske lappmarker. Dette førte til at det også finnes svensk arkivmateriale som kan spore von Westens virke. Kildal, som etterkom sitt pålegg om misjonering også i de svenske lappmarker, måtte etter hvert forklare seg om sin virksomhet, og han framla både sin instruks og annet medbringende materiale for svenske myndigheter. Landshøvdingen (amt-mannen) i Umeå var den som tok initiativ til de videre henvendelsene både til det svenske presteskapet og til kanselliet i Stockholm. Disse ble så gjort til gjenstand for videre undersøkelser og drøftinger, både av landshøvdingen, prestestanden og av kollegiet og Riksdagen i Stockholm. På bakgrunn av dette ble det så utferdiget et pålegg om hvordan man skulle stille seg i forhold til den del av instruksjonen von Westen hadde utferdiget som gjaldt virksomheten i de svenske lappmarkene. Det danske misjonsarbeidet fikk gode skussmål i saksframleggene. Det ble også gjort rede for hvordan virksomheten i de svenske lappmarkene var bygd opp, med kirker, forsamlingshus, prester og forsamlinger. Også Lappskoleforordningen av 3. oktober 1723 og planer for utvidelse av undervisningsvirksomheten hadde god plass.

Konklusjonen fra alle de berørte instanser var at det i Sverige ikke var behov for de tjenester som kunne tilbys fra misjonæren Kildal eller andre fra norsk side. Når det gjaldt innholdet i selve instruksjonen, ble prestene pålagt å utvise en viss forsiktighet i omgangen med de norske misjonærer, de skulle først rådføre seg med sine overordnede og innhente deres betenkning. Det ble også oppfattet som betenkelig at de danske misjonærer skulle tillates å komme over fjellet til svensk lappmark for å oppsøke samene her. Grunnene som ble anført var av både religiøs og politisk art. Mens de religiøse grunnene ikke ble utdypet, ble det i deler av korrespondansen framholdt at sådant "kanske kunde gifwa de danska i framtiden tillfälle, at tillwälla sig nogen jurisdiction öfwer Svenska Lapparne med mehra som anföres".⁷⁸

Sammenfatning

Vi har i denne artikkelen sett på hvilken måte Thomas von Westen ble en meget sentral aktør i det misjonsarbeid Frederik IV, dansk-norsk konge fra 1699 til

1730, tok initiativ til i sin regjeringsperiode. Gjennom å rette søkelyset mot fire utvalgte dokumenter har vi her fått innblikk i von Westens misjonsaktiviteter blant samene i Norge. Vi har gjennom hans skrifter sett et stort engasjement når det gjelder religiøs påvirkning og anstrengelser med henblikk på omvendelse av den samiske befolkning gjennom å bringe disse til personlig syndserkjennelse og offentlig bekjennelse. Slik sett er von Westens egne skrivelser et håndfast uttrykk både for hans individuelle ambisjon og den offentlige interesse for misjonens utbredelse.

I brevet til menigheten i Veøy 1716, der han hadde vært sogneprest fra 1711, fremkommer hans oppfatninger av den samiske befolkning i Finnmark. Her kommer pietismens dyder direkte til uttrykk, der det at den enkelte skulle bekjenne sine synder inngikk som en sentral del av religionsutøvelsen. Videre skriver von Westen at nå som han var i ferd med å forlate Hammerfest, stod fremdeles utfordringer i kø. Det gir grunn til å stille spørsmål ved hva slags kunnskaper von Westen selv hadde om forholdene på de misjonsmarker hvor han skulle ha sitt virke. I så måte vil referansene til Petter Dass og Povel Resen kunne gjøres til gjenstand for en nærmere undersøkelse. Selv om Petter Dass sine verker ikke var utgitt på det aktuelle tidspunktet, kan Thomas von Westen likevel ha hatt kjennskap til disse gjennom sitt tidligere virke som huslærer på Helgeland. Von Westen kan også ha vært influert av Resens beretning ettersom hans arbeid ved Det Kongelige Bibliotek i tid sammenfaller med Resens reise. Resens oppdrag var tredelt.⁷⁹ Han skulle for det første bli kjent med samenes sosiale situasjon og religion, for det andre skulle han kartlegge svensk misjon og administrasjon i de samiske områder og som et tredje punkt skulle han inispisere de norske embetsmenn og deres innflytelse i nord. Den kunnskap Resen frambragte kan helt klart ha blitt von Westen til del. Gjennom sitt arbeid i Det Kongelige Bibliotek har han opplagt også hatt tilgang til litteratur av forfattere som Olaus Magnus, Peder Claussøn Friis og Johannes Schefferus.

I brevet til Misjonskollegiet 1718 henvender von Westen seg direkte til sine overordnede som befinner seg i København. Brevet er særlig detaljert når det kommer til rekruttering av misjonærer, kateketer, skolemestere og deres hjelpere. Han skriver også om sine venner, og om hvordan de ville hjelpe og støtte misjonsarbeidet. Her ser vi at nok en side ved den pietistiske tenkningen kommer konkret til uttrykk, nemlig det pedagogiske programmet med vekt på undervisning og opprettelse av egne institusjoner for dette formålet. Brevet er en viktig kilde til det arbeid von Westen i skrivende stund hadde utført og hans forberedelser til denne andre misjonsreisen. Brevet gir også informasjon om hans planer og om de forventninger han hadde til sine medarbeidere og støttespillere så vel som til seg

selv. Framtidsplanene innbefattet rekruttering av nye studenter og hvordan von Westen ville utvikle utdanning av misjonærer, kateketer og skolelestere når han var tilbake i Trondheim. Hans interesse for å rekruttere samiske medarbeidere kommer tydelig til uttrykk, han er også opptatt av tilgang til bøker og oversettelse til samisk. Han planlegger også selv å forestå undervisningen i samisk ved seminaret når han kommer tilbake fra Finnmark.

Da Nærøymanuskriptet ble forfattet på nyåret 1723, hadde Thomas von Westen hatt et lengere opphold i København, der avgjørelsen var blitt tatt om at det geografiske område for misjon blant den samiske befolkning i Norge skulle utvides til også å omfatte de sør-samiske områdene. På von Westens tredje reise var det nordlige utgangspunktet Tromsø, og herfra arbeidet han seg sørover til en rekke av de stedene han hadde besøkt på sine to første reiser. Fra Ofoten, der hvor byen Narvik i dag ligger, fulgte misjonæren Jens Kildal med von Westen videre på turen sørover. Et av de opphold de hadde underveis skulle komme til å etterlate seg sentral kunnskap gjennom skriftlige nedtegnelser. Det var besøket von Westen og Kildal gjorde hos presten Johan Randulf i Nærøy i januar 1723. Da Randulf i ettertid nedtegnet det som er blitt omtalt som Nærøymanuskriptet, ble dette gjort med utgangspunkt både i hans egne erfaringer og ikke minst store deler på informasjon fra samtalen med von Westen og Kildal.⁸⁰ På dette tidspunktet, i 1723, hadde von Westens misjon kommet inn i en mer ekstensiv fase ved at det som ble oppfattet som samenes overtro og hedenskap hadde fått et større fokus. Runebommer, trommene som ble brukt blant samene i deres religionsutøvelse, ble samlet inn for å bringe dem til København. Det ble gjort nedtegnelser og laget framstillinger av trommene og symbolene disse inneholdt. Nærøy befant seg i det sørsamiske området på norsk side, og det var gjennom tidligere beretninger tatt til orde for at det blant den sørsamiske befolkning skulle befinne seg atskillig større hedenskap enn hos nordsamene.⁸¹ At misjonen nå var inne i en ekstensiv fase, blir tydelig når vi leser von Westens brev til det svenske presteskapet vinteren 1723. I brevet påpekte von Westen samenes hedenskap, den norske misjonens framgang og behovet for å holde fram med det svenske misjonsarbeidet.

Takk

Takk til Dansk-Norsk Forening for stipendopphold ved Schæffergården i forbindelse med kildestudier i Rigsarkivet i København og Det Kongelige Bibliotek. Takk til professor emerita Synnøve des Bouvrie for hjelp med fortolkning av latinske og greske ord. Takk til mine anonyme fagfeller for deres utbytterike kommentarer til førsteutkastet av artikkelen.

Noter

1. Sentrale tenkere var Johann Arndt (1555–1621) og Philip Jacob Spener, mens August Hermann Francke (1666–1722) var pietismens pedagogiske tenker og reformator. En formulering av pietismen finner vi formulert av Spener (1675) i boken *Pia Desideria* (Fromme ønsker). For videre lesing om den pietistiske påvirkningen i Danmark-Norge, se Johannes Pedersen "Pietismen tid 1699–1746", i Hal Koch og Bjørn Kornerup (red.), *Den danske kirkes historie V* (København, 1951), s. 11–112 og Tone Skinningsrud, *Fra reformasjonen til mellomkrigstiden: Framveksten av det norske utdanningssystemet* (Tromsø, 2012), s. 255–299.
2. Misjonskollegiets virksomhet omfattet fra oppstarten misjonen i kolonien Trankebar i India, fra 1715 misjon blant samene i Norge, fra 1721 misjon blant inuittene på Grønland i regi av den norske Hans Egede samt arbeid blant fattige og foreldreløse barn i København gjennom opprettelsen av Vaisenhuset, igangsatt i 1727. Pedersen 1951, s. 45–98.
3. Hans Hammond, *Den Nordiske Missions-Historie i Nordlandene, Finmarken og Trundbiems Amt til Lappers og Finners Omvendelse, fra første Begyndelse til den udi Aaret 1727* (Kjøbenhavn, 1787); Daniel Thrap, *Thomas von Westen og Finne-missionen* (Kristiania, 1882); Ivar Sæter, *Thomas von Westen* (Oslo, 1926); Adolf Steen, *Samenes kristning og Finnemisjonen til 1888* (Oslo, 1954); Anton Hoëm, *Fra noaidiens verden til forskerens: Misjon, kunnskap og modernisering i sameland 1715–2007* (Oslo, 2007).
4. Lars Ivar Hansen, *Handel i nord, samiske samfunnsendringer ca. 1550 – ca. 1700*, Dr.philos. avhandling, (Tromsø, 1990); Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen, *Samenes historie fram til 1750* (Oslo, 2004); Veli-Pekka Lehtola, *The Sámi People, traditions in transition* (Fairbanks, 2004).
5. Innsamlingen og transkripsjonene er utført av Randi Skjelmo og Liv Helene Willumsen. Arbeidet er gjort som del av forskningsprosjektet "Oppstart av lærerutdanning i nordområdene" med fokus på tidsrommet forut for 1826. Store deler av arbeidet støtter seg på Margaret S. Archers teori om framvekst av nasjonale utdanningssystemer, slik den framkommer i boken *Social Origins of Educational Systems* (London, 2013 [1979]).
6. Randi Skjelmo og Liv Helene Willumsen, *Thomas von Westens liv og virke* (under ferdigstilling).
7. Just Qvigstad, "Kildeskrifter til den lappiske Mythologi", *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter* 1903 (Trondheim, 1904), s. 1–90; Edgar Reuterskiöld, *Källskrifter til lapparnas mytologi* (Stockholm, 1910); Just Qvigstad, *Innledning til Næromanuskriftet og Hans Skankes Epitomes pars prima: Nordlands og Troms finner i eldre håndskrifter* (Oslo, 1943); Håkan Rydving, *The end of drum-time* (Uppsala, 1993); Håkan Rydving, *Samisk religionshistoria: Några källkritiska problem* (Uppsala, 1995); Daniel Lindmark, *En lappdrängs omvendelse: Svenskar i möte med samer och deras religion på 1600- och 1700-talen* (Umeå, 2006); Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi* Band I (Skellefteå, 2016).

8. Arnoldus von Westen levde 1643–98 og Inger Marie Thomasdatter Meyer døde i 1715, jf. Rolf Grankvist "Thomas von Westen", i *Norsk biografisk leksikon* (tilgjengelig via http://nbl.snl.no/Thomas_Von_Westen, lest 5. januar 2014).
9. Ingeborg Flood og Leif A. Brendel, *Norges apotek og deres innehavere* Bind V (Oslo, 1957), s. 248. Fra rapport etter avholdt visitasjon i Arnoldus von Westens apotek i Trondheim 15. januar 1692. Denne er en verdifull kilde til kunnskap om apoteket. Original i Rigsarkivet i København.
10. Københavns Universitets Konsistorium, 1601–1901. Studentmatrikkel, Rigsarkivet, København.
11. Karakterprotokoll 1669–1754, Teologisk Embedseksamen, Det Teologiske Fakultet 1707–1914, 2711 Københavns Universitet, RA, København.
12. Karakterprotokoll 1669–1754, Teologisk Embedseksamen.
13. Hammond 1787, s. 46.
14. Hammond 1787, s. 45–48.
15. *Catalogus Manuscriptorum Islandi*, Schegels *Catalogus Manuscriptorum*, E 42, Det Kongelige Bibliotek, København.
16. Danske Kanselli, Norske Tegnelser, 1709, 6. september, RA, København.
17. P. Coucheron, "Syv trondhjemske Præsters Bønskrifter til Kirkestyrelsen om Skjærpelse i Kirketugten og Oprættelse af en Kirkeret. I.", *Theologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutherske kirke i Norge* 3 (1860), s. 385–445 og "Syv trondhjemske Præsters Bønskrifter til Kirkestyrelsen ang. Kirketugten. II." 4 (1861), s. 33–125.
18. Hammond 1787, s. 143–289 omhandler følgende forhold: "Collegium Missionis anordnes; Forslage indsendes: Hr. Thomas von Westen bliver Lector Theologiæ".
19. Domkapitlet var presteskabet ved en domkirke. Andreas Erlandsen, *Efterretninger om Lectores theologiæ, Rektorer og Conrektorer ved Thronbhjems lærde Skole og Seminarium Lapponicum* (Trondheim, 1859), s. 253 ff.
20. Randi Skjelmo, "Utdanning av lærere for det nordlige Norge: De tidlige institusjoner i Trondheim 1717–1732", *Sjuttonbunderatal* vol. 10 (2013), s. 39–62. DOI: <http://dx.doi.org/10.7557/4.2620>.
21. Brev fra Thomas von Westen til menigheten i Veøy datert Hammerfest, 30/7 1716. løpnr. 1152, 4°. Det Kongelige Bibliotek, København.
22. Steen 1954, s. 113, 394–395 og 419.
23. Isaac Olsens kopibok befinner seg i dag i Kulturhistorisk Museum ved Universitetet i Oslo. Den ble til i tidsrommet 1703–1717. Den har et omfang på nærmere 1000 håndskrevne sider. For videre lesing, se Randi Skjelmo og Liv Helene Willumsen, "Isaac Olsen – lærer og forkynner", *Heimen* 54:1 (2017), s. 62–85. DOI: 10.18261/issn.1894-3195-2017-01-05. Se også Willumsens artikkel i denne utgaven av *Sjuttonbunderatal*.
24. Brev fra Thomas von Westen til menigheten i Veøy 30/7 1716.
25. Brev fra Thomas von Westen til menigheten i Veøy 30/7 1716.

26. Olaus Magnus' bok kom ut i Roma, Friis' bok i Christiania (Oslo) og Schefferus' bok i Frankfurt am Main. Ref. Liv Helene Willumsen, *Trollkvinne i nord* (Tromsø, 1994), s. 51.
27. Ole Henrik Magga uttaler i en samtale om Hr. Petter og samene at "de fordømmer han er med på å utbre, skal samene få lide for i generasjon etter generasjon framover." Sverre Inge Apenes, *Rapport om Petter Dass – presten som diktet makt til folket* (Oslo, 1978), s. 118.
28. Brev fra Thomas von Westen til menigheten i Veøy 30/7 1716.
29. Hammond 1787, s. 240.
30. Hammond 1787, s. 246, i note.
31. Hammond 1787, s. 240.
32. Hammond 1787, s. 243 og 242.
33. Hammond 1787, s. 265.
34. Steen 1954, s. 182–183 og s. 204–205.
35. Thomas von Westens Indberetning 21/6 1718 angaaende Missionærfeltens Tilstand i Finmarken. Lnr F 310, Diverse dokumenter Missionskollegiet vedk., legg III Sager Missionen i Finmarken og Nordlandene vedk. 1718 – 1803, 234 Missionskollegiets arkiv, RA, København.
36. Hammond 1787, s. 311, 315, 582–583, 647.
37. Skjelmo 2013, s. 42–43.
38. Hammond 1787, s. 680–701.
39. Thrap 1892; Steen 1954.
40. Thomas von Westens Indberetning 21/6 1718 angaaende Missionærfeltens Tilstand i Finmarken.
41. Thomas von Westens Indberetning 21/6 1718 angaaende Missionærfeltens Tilstand i Finmarken.
42. Skjelmo 2013, s. 53.
43. Handskrift 25. Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv, Volym 25:5:g. Missionæren Jens Kildal. Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek. Manuskript. Maskinskrivet. Publiserad december 2011. <http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark2505g.pdf> (lest 25. juni 2017).
44. Håkan Rydving, "Samisk kyrkohistoria. En kort översikt med fokus på kvinnor som aktörer", i Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.) 2016, s. 326.
45. Knut Kolsrud, *Finnfolket i Ofoten* (Oslo, 1947), s. 199.
46. Steen 1954, s. 190.
47. Steen 1954, s. 190.
48. Hammond 1787, s. 421, 442–444.
49. Steen 1954, s. 191
50. De samiske betegnelsene er Gievrie (SaS)/Goavddis (SaL/SaN).
51. Kapellet sto på det stedet som nå kalles Strimasund. Uma ble etter grenseoppgangen mellom Danmark-Norge og Sverige 1751 liggende på svensk side. Jfr. Steen 1954, s. 191, note 4.

52. Rydving 1995, s. 31.
53. Det er derfor vanskelig å avgjøre hva som konkret beskriver forholdene i Nærøy og hva som beskriver forholdene i de tilgrensende områdene. Rydving 1995, s. 31–32.
54. Andres Løøv, Margrethe Løøv & Åke Jünge, *Povel Resens beskrivelser av forholdene i de samiske områdene (1706–1708)* (Snåsa, 2014).
55. Qvigstad 1903, s. 1–90.
56. Qvigstad 1903, s. 3.
57. No. 987 fol. i Ny kgl. Saml. Det Kongl. Bibl. København. Dokumentet består av 120 håndskrevne sider. Innlimt modell av runeбомme mellom side 48 og 49; Thott 1569 4°, Det Kongl. Bibl. København. Tegning av runeбомme som vedlegg.
58. Rostg. Saml. No. 78 fol. Det Kongl. Bibl. København.
59. Qvigstad 1943, s. 39.
60. Qvigstad 1943, s. 39.
61. Steen 1954, s. 192.
62. Steen 1954, s. 192.
63. Steen 1954, s. 193.
64. Rydving 1995, s. 58. Rydving gjør en inndeling av kildene utfra hvilke samiske kulturområder de beskriver; det vestsamiske deler han inn i en sydlig, en sentral og en nordlig region. Han deler også kildene inn etter tre kirkelige tradisjoner: 1670-tallet: den lutherske ortodoksien, 1715–31: pietismen og 1740–50: den opplyste ortodoksien; Rydving s. 15–16. Mye av det som kom til av kilder i tidsrommet 1715–1731 skrevet av svenske forfattere skal i hovedsak bygge på informasjon fra den norske misjonen. Skillet mellom kildene fra 1670-tallet og begynnelsen av 1700-tallet har blitt beskrevet så at skriftene i den første gruppen beskriver riter, mens 1700-tallskildene betoner mytologien. For videre forklaringer, se Rydving s. 15.
65. Om prosten Ludvig Paus's relasjoner, se Skjelmo og Willumsen 2017, s. 78–79.
66. Brev från Thomas von Westen til det Jämtlandske presteskapet 11/3 1723. Riksarkivet, Stockholm.
67. Lindmark 2006, s. 95.
68. Brev från Thomas von Westen til det Jämtlandske presteskapet 11/3 1723.
69. Sölve Anderzén, "...att lära them som behöfwa..." *Undervisning, byabön och dop i Kemi och Torne Lappmarker*, Scriptum nr. 39. Forskningsarkivet vid Umeå Universitet (Umeå, 1995); Sölve Anderzén, "'The Ways of the Textword' in Church Tradition: Christian Mission Schooling among the Saami in Torne and Kemi Laplands in the 1700s", *Acta Borealia* 13:2 (1996), s. 3–22 (s. 6). DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/08003839608580451>; Lindmark (2006).
70. Rydving 2016, s. 319.
71. Rydving 2016, s. 319.
72. Disse møtene resulterte i kildeskrifter som senere inngikk i Edgar Reuterskiöld, *Källskrifter til lapparnas mytologi* (Stockholm, 1910). I denne inngår blant annet "Sex notanda av Forbus". Online versjon: Handskrift 25. Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv, s. 4–5.

73. "Sex notanda av Forbus", s. 4.
74. "Sex notanda av Forbus", s. 4.
75. Blant materialet som er bevart fra reisene på svensk side, er en avskrift av von Westens instruks. Denne gir innblikk både i hvordan Jens Kildal var tenkt ansvaret som von Westens stedfortreder i Nordlandene og hvordan arbeidet fra von Westens side var tenkt utført.
76. "Sex notanda av Forbus", s. 7.
77. "Sex notanda av Forbus", s. 8.
78. Kanslikollegii protokoll den 7. februar 1728, fol. 106. Her referert fra Handskrift 25. Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv, Volym 25:5:g. Missionären Jens Kildal, s. 17.
79. Løøv m.fl. 2014, s. 4.
80. Rydving 1995, s. 31.
81. Løøv m.fl. 2014.

Summary:

Four Texts Concerning Thomas von Westen's Mission among the Sámi 1716-1723

Thomas von Westen (1682-1727) was responsible for a mission concerning the Sámi population in Norway in the early Eighteenth-Century. The mission was initiated by the Danish-Norwegian King Frederik 4th and *Society for Promoting Lutheran Christianity* in Copenhagen 1715.

von Westen wrote a significant number of documents concerning the mission. These documents comprise instructions, reports, public correspondence, personal letters and statements. This article concerns four of these texts; a letter to the parish that von Westen worked in when he was appointed leader of missionary work (1716), a letter to the Society for Promoting Lutheran Christianity (1718), the Nærøy manuscript (1723) and finally a letter concerning the establishment of connections to ecclesiastical authorities in Swedish Lapland (1723).

Thomas von Westen's writings reflect his engagement in the mission, his preaching and how he introduced Christianity to the Sámi people by guiding them to personal consciousness and public confession. His documents reflect both his own ambitions and the public interest in the missionary work.

Keywords: Thomas von Westen, mission, education, pietism, Sámi, Denmark-Norway, Swedish Lapland.